

فوائد نحویّة شرح صمدیّة

مؤلف: یاسر حیدری

www.ketab.ir

سرشناسه	: حیدری، یاسر، ۱۳۶۰.
عنوان قرارداد	: الفوائد الصمدية . فارسی - عربی. شرح.
عنوان و نام پدیدآور	: فوائد نحویہ شرح صمدیہ / مولف یاسر حیدری.
مشخصات نشر	: تهران: یاسر حیدری، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۲۰۸ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۰۴-۸۰۹۴-۳
وضعیت فهرست نویسی	: فیا
یادداشت	: کتاب حاضر شرحی بر کتاب «الفوائد الصمدية» تألیف شیخ بهائی است.
موضوع	: شیخ بهائی، محمد بن حسین، ۹۵۳ - ۱۰۳۱ ق. الفوائد الصمدية - نقد و تفسیر
موضوع	: زبانی عربی - نحو
شناسه افزوده	: شیخ بهائی، محمد بن حسین، ۹۵۳ - ۱۰۳۱ ق. الفوائد الصمدية. شرح
رده بندی کنگره	: ۱۳۰۲ ۲۳۲ ۴۰۴ ص ۹ / ۶۱۵۱ PJ
رده بندی دیویی	: ۴۹۳/۷۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۸۵۱۵۰۵

فوائد نحویة شرح صمدية

نویسنده: یاسر حیدری

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۰۴-۸۰۹۴-۳

ناشر: مؤلف

چاپ اول: ۱۳۹۶

تیراژ: ۵۰۰

قیمت: ۱۴۰۰۰ تومان

فهرست کتاب

۶.....	مقدمه
۱۲.....	حدیقه اولی
۱۵.....	تعریف کلمه و کلام
۱۶.....	تعریف اسم و اقسام آن
۱۷.....	تعریف فعل و اقسام آن
۱۷.....	تعریف حرف
۲۵.....	تعریف اء اب و بناء
۲۶.....	علائم جمع
۲۹.....	علائم نصب
۳۰.....	علائم جر
۳۱.....	مواضع تقدیر اعراب
	حدیقه دوم
	معربات
	نوع اول: آن چه که فقط مرفوع می آید
۳۴.....	اول: فاعل
۳۸.....	دوم: نائب فاعل
۴۰.....	سوم: مبتدا و خبر
	نواسخ
۴۳.....	اول: افعال ناقصه
۴۶.....	دوم: حروف مشبیه بالفعل
۴۸.....	سوم: ما و لا شبیه به لیس
۴۹.....	چهارم: لا نفی جنس
۵۱.....	پنجم: افعال مقاربه
	نوع دوم معرب: آن چه که فقط منصوب می آید
۵۴.....	اول: مفعول به
۵۴.....	دوم: مفعول مطلق

۵۷	مفعول له
۵۸	مفعول معه
۵۹	مفعول فیه
۶۰	منصوب بتزاع خافض
۶۲	حال
۶۴	تمیز

نوع سوم معرب: آن چه که فقط مجرور می آید

۶۶	مضاف الیه
۷۱	مجرور به حرف جر

نوع چهارم معرب: آن چه که گاهی منصوب و گاهی غیر منصوب می آید

۷۳	مستثنی
۷۷	اشتغال
۸۰	منادا
۸۶	تمیز عدد

مبایات

۹۶	ضمیر
۱۰۱	اسم اشاره
۱۰۳	موصول
۱۰۸	مرکب مزجی

توابع

۱۱۰	اول: نعت
۱۱۱	دوم: معطوف به حرف
۱۱۵	سوم: تأکید
۱۱۸	چهارم: بدل
۱۲۰	پنجم: عطف بیان

اسماء عامل شبیه به فعل

- اول: مصادر ۱۲۲
- دوم و سوم: اسم فاعل و مفعول ۱۲۳
- چهارم: صفت مشبیه ۱۲۵
- پنجم: اسم تفضیل ۱۲۹
- غیر منصرف ۱۳۴
- حدیقه سوم
- عوامل صفت فعل مضارع ۱۴۲
- عوامل جزم مل و ساق ۱۴۸
- افعال مدح و ذم ۱۵۰
- فعل تعجب ۱۵۲
- افعال قلوب ۱۵۳
- تنازع ۱۵۷
- حدیقه چهارم
- جمله و کلام ۱۶۰
- تقسیم جمله به صغری و کبری ۱۶۱
- تقسیم جمله به اعتبار محل و عدم محل ۱۶۲
- جمله‌هایی که محلی از اعراب دارند
- اول: جمله خبریه ۱۶۳
- دوم: جمله حالیه ۱۶۴
- سوم: جمله مفعول به ۱۶۶
- چهارم: جمله مضاف الیه ۱۶۷
- پنجم: جمله جواب شرط جازم و مقرون به فاء ۱۶۸
- ششم: جمله تابع مفرد ۱۶۹
- هفتم: جمله تابع جمله‌ای که محلی از اعراب دارد ۱۷۰

جمله‌هایی که محلی از اعراب ندارند

- اول: مستأنفه ۱۷۱
- دوم: معترضه ۱۷۲
- سوم: مفسره ۱۷۲
- چهارم: صله ۱۷۳
- پنجم: جواب قسم ۱۷۴
- ششم: اعراب شرط غیر جازم ۱۷۶
- هفتم: تالی از جمله‌ای که محلی از اعراب ندارد ۱۷۷
- خاتمه: در احکام جار و مجرر وظرف ۱۷۸
- حدیقه پنجم: مفرد ۱۷۸
- همزه ۱۸۲
- أَنْ ۱۸۳
- إِنْ ۱۸۴
- أَنَّ ۱۸۶
- إِنَّ ۱۸۶
- إِذ ۱۸۷
- إِذَا ۱۸۸
- أَمْ ۱۸۹
- أَمْثَا ۱۹۱
- إِثْنَا ۱۹۱
- أَيَّ ۱۹۲
- بَل ۱۹۳
- حَاشَا ۱۹۳
- حَتَّى ۱۹۴
- فَاء ۱۹۶
- قَدْ ۱۹۸

۱۹۹.....	قطُّ
۲۰۰.....	کم
۲۰۱.....	کیف
۲۰۱.....	لو
۲۰۳.....	لولا
۲۰۵.....	لما
۲۰۶.....	ما
۲۰۸.....	هل

www.ketab.ir

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمہ

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا ونبينا محمد وآله الطاهرين واللعن الدائم على أعدائهم أجمعين إلى قيام يوم الدين.

شیخ بہاء الدین محمد بن حسین عاملی، معروف بہ شیخ بہائی از علمائے برجستہی امامیہ در قرن دہم ہجری بود. ایشان دارای تألیفات بسیاری در علوم مختلف است. از جملہی این تألیفات می توان بہ موارد زیر اشارہ کرد: جامع عباسی وحبل المتین در فقہ، الزبدۃ فی الاصول در علم اصول فقہ، ممشق الشمسین در رجال و فقہ، مثنوی نان وحلوا در مواعظ ولطائف و طنز، خلاصۃ الحساب در ریاضی، حدائق الصالحین شی صمدیہ سجایہ. حدیقہ ہلالیہ در نجوم والفوائد الصمدیہ در علم نحو. آن چہ از تألیفات مذکور مورد بحث ما است کتاب الفوائد الصمدیہ است کہ بہ کتاب صمدیہ مشہور شدہ است. این کتاب جزء مختصرترین و در عین حال پر فائدہ ترین کتاب های تألیف شدہ در علم نحو است کہ با گذشت قریب بہ پنج قرن از تألیف آن ہمانان مورد توجہ علم آموزان در عرصہ زبان و ادبیات عربی است. این کتاب از دیر باز جزء کتب درسی بر - رہہ های علمیہ بودہ و با وجود تغییراتی کہ اخیراً در متون درسی حوزہ ایجاد شدہ است و برخی از کتب (مانند کتاب های جامع المقدمات، شرح جامی، مغنی اللیب و...) از عورت درسی کنار گذاشتہ شدہ است اما صمدیہ همچنان جایگاہ خود را حفظ کردہ، و در ردیف کتب درسی است. چرا کہ هنوز کتابی بہ این "مان" با این سبک در سطح مقدمات، نتوانستہ است جایگزین آن شود. از ویژگی های این کتاب ذکر سبک، می توان بہ جامع بودن مسائل مهم نحو بہ دور از بیان نظرات مختلف در بین مذہب نحوی جز در بعضی از موارد محدود، اشارہ کرد. کتاب در نہایت اختصار است و در عین حال گویا بودن را می توان در عبارات آن مشاہدہ کرد. ویژگی دیگر شیوائی و رسائی آن است کہ خوانندہ را جذب خود می کند و بسیاری را بر این داشت تا همچون الفیہ ابن مالک آن را حفظ کنند، و همچنین تربیتی کہ کتاب اتخاذ کردہ، تربیتی نو و جدید است. و آن عبارت است از پنج فصل، کہ از ہر فصل بہ عنوان حدیقہ نام بردہ شدہ است.

حدیقہی اول: پیرامون مبادی و مقدمات علم نحو کہ مشتمل است بر تعریف، فائدہ و موضوع علم نحو، و تعریف و همچنین موضوع علم نحو کہ کلمہ و کلام است.

حدیقہی دوم: پیرامون اسم و حالات اعرابی آن است.

حدیقه‌ی سوم: افعال و اقسام آن.

حدیقه‌ی چهارم: جمله و شبه جمله.

حدیقه‌ی پنجم: شرح تعدادی از مفردات.

مذهب نحوی شیخ بهائی:

شیخ بهائی در این کتاب پیرو مذهب نحوی (مانند بصره و کوفه) نیست. گرچه در مواردی به اختلاف این دو مذهب اشاره می‌کند و ادله‌ی آن‌ها را ذکر می‌کند ولی به جانب هیچ کدام تمایلی نشان نمی‌دهد و تنها به ذکر اختلاف بسنده می‌کند. مانند اختلاف بصریین و کوفیین با ذکر دلیل هر کدام در باب سماع که عامل در اسم، عامل اول است یا عامل دوم. بلکه بنای شیخ تنها بر آشنائی خواننده بر کلمات عام هر دو است و این هدف یا مختصر بودن کتاب سازگاری دارد.

اشکالات

یکی از جلوه‌های اختصار در کتاب شیخ را در عباراتی همچون (والا) می‌توان یافت، که اشاره به شرط محذوف دارد و این شرط از کلام قبلی فهمیده می‌شود، که به قرینه‌ی جمله‌ی قبل، حذف شده است. مانند (إِنْ وَجَدَ فِيهِ عِلَامَةُ التَّائِيثِ، فَإِنْ تَقَدَّرَ أَكْثَرُ أَقَاةٍ) و «نَارٍ» فَمُؤَنَّثٌ وَالْأَفْمَذَكَّرُ وَالْمُؤَنَّثُ إِنْ كَانَ لَهُ فَرْجٌ فَحَقِيقِي وَإِلَّا فَلَفْظِي (که (الا)ی اول به تأویل (وان) لم تُوجَدَ فِيهِ عِلَامَةُ التَّائِيثِ) و دومی به تأویل (وان) لم یکن له فرج است. اما در عین حال کتاب خالی از انهام و برخی اشکالات نیست، به مواردی از این اشکالات اشاره می‌کنیم.

۱ اختصار در بعضی موارد سبب اخلال شده و موجب تحجیر خواننده می‌شود. و آن در مواردی است که تنها به بیان مثال اکتفا کرده و اصل مطلب را توضیح نداده. درین دو مورد جای کتاب است:

۱ در باب مبتدا و خبر در بحث موارد حذف و جوبی خبر که چهار مورد است، تنها به ذکر مثال بسنده می‌کند و موارد دیگر کدام را بیان نمی‌کند. عبارات او چنین است:

وَقَدْ يُذَكَّرُ الْمُبْتَدَأُ بِذَوْنِ الْخَبَرِ نَحْوُ: «كُلُّ رَجُلٍ وَضِيعَتُهُ» وَ «ضُرِّي زَيْدًا قَائِمًا» وَ «أَكْثَرُ شَرِّ السَّوِيْقِ مَلْتُونًا» وَ «لَوْلَا عَلَيَّ لَهْلُكَ عُمَرُ» وَ «لَعَمْرُكَ لَا أَقُومَنَّ».

۲ در بحث موارد وجوبی حذف عامل مفعول مطلق که تنها مثال ذکر می‌کند و سبب آن را بیان نمی‌کند.

وَيَجِبُ حَذْفُ عَامِلِهِ سَمَاعًا فِي نَحْوِ: «سَقِيًا وَرَعِيًا» وَ قِيَاسًا فِي نَحْوِ: «فَشَدُّوا الْوُثَاقَ فَلَمَّا بَدَأَ بِنَدْوٍ وَأَمَّا فِدَاءٌ»

و «لَهُ عَلَى أَلْفٍ دِرْهَمٍ اعْتِرَافاً» و «زَيْدٌ قَانِمٌ حَقّاً» و «مَا أَنْتَ إِلَّا سَيِّراً» و «إِنَّمَا أَنْتَ سَيِّراً» و «زَيْدٌ سَيِّراً سَيِّراً» و «مَرَزْتُ بِهِ فِإِذَا لَهُ صَوْتُ صَوْتِ جَمَارٍ» و «لَيْتَكَ» و «سَعْدَيْكَ».

سبب اشکال این امر این است که خواننده گمان می کند این موارد فقط در مثال های مذکور است و حال این که این ها مثال برای یک قاعده ی کلی و قیاسی هستند.

۲ در خاتمه که به بیان مفردات پرداخته است، برخی از مفردات ذکر و توضیح داده شده است که در اکثر موارد به فهرست تقسیمات آن ها اکتفا شده و هیچ توضیحی بیان نمی شود. مانند (وَالْحَرْفَةُ تَرْدُ مُشَبَّهَةً بِالنَّاسِ وَصَدْرِيَّةٌ زَمَانِيَّةٌ وَغَيْرُ زَمَانِيَّةٌ وَصِلَةٌ وَكَافَةٌ). و با این حال که چنین مبهماتی وجود دارد اما به بیست و هفت نالی پرداخته است که شاید از مهمات علم نحو نباشد و کمتر نحوی آن را در کتاب خود آورده است، مانند است تمام جمله به صغری و کبری.

۳ وجود برخی کلمات و دور از ذهن برای خواننده ی مبتدی بدون هیچ توضیحی، مانند (مَهْلَةُ ذَهْنِيَّةٌ) در بحث از (حرف) در خاتمه کتاب. و یا در بیان انواع ترتیب در (فاء) که به ذکر اسم آن ها بسنده شده است، مانند (فَتَقْيِيدُ التَّرْتِيبِ، بِنَتَغْيِهِ وَالتَّغْيِيبِ فَالْحَقِيقِيُّ نَحْوُ: «قَامَ زَيْدٌ فَعَمَرُو» وَالدُّكْرِيُّ نَحْوُ: «وَوَإِذَا نَادَى نُوحٌ رَجُلَهُ فَقَالَ» (موده)).

۴ ابهام به دلیل اختصار فراوان، مانند (أَمَّا الْمَعْرُوفُ فَإِنْ كَانَ مَعَ أَلٍ فَالْحَلِيلُ يُجَنَّازُ رَفَعَهُ وَبُؤْسُ نَصْبُهُ وَالْمَبْرُكُ إِنْ كَانَ كَالْحَلِيلِ فَكَالْحَلِيلِ وَإِلَّا فَكَبُؤْسٌ وَإِلَّا فَكَسَائِبٌ). در دو الا برای خواننده ابهام وجود دارد که مقصود از این دو الا خصوصاً ایلی دوم چیست.

شرح صمدیه

کتاب صمدیه به دلیل اختصار آن که در بسیاری از موارد نیاز به شرح و توضیح دارد و از طرف دیگر برخی اشکالات و ابهامات موجود در کتاب، علما را بر آن داشت تا کتاب شرح بنویسند. برخی از این شروح به زبان عربی و برخی به زبان فارسی هستند. شروح عربی عمدتاً شروح مزجی هستند. اکنون به برخی از این شروح اشاره می کنیم.

شرح عربی

۱ الحدائق النَّدِيَّةُ فِي شَرْحِ الْفَوَائِدِ الصَّمَدِيَّةِ: این کتاب تألیف سید علیخان مدنی است. ایشان همانگونه که مشهور است سه شرح بر کتاب صمدیه نگاشته اند که معروف به شرح کبیر، متوسط و صغیر است. حدائق ندیه همان شرح کبیر ایشان است که از دو شرح دیگر مشهورتر است. و در تعلیقات بر کتاب

صمدیه از آن به سیدعلیخان الکبیر یا با عنوان مخفف سیدک تعبیر می شود. و کبیر صفت برای شرح است نه خود علیخان زیرا تقدیر عبارت این گونه است (شرح الشیخ علیخان الکبیر).

۲ الفوائد الندية في شرح الفوائد الصمدية: این کتاب نیز تألیف سیدعلیخان مدنی است ولی مختصر تر از شرح قبلی است، و همان شرح متوسط ایشان است. و در عین حال حاوی نکاتی است که در شرح کبیر نیامده است. اخیراً این کتاب با تحقیق سید حسین خاکی به چاپ رسیده است. و در سابق چون این شرح مخطوط بوده و به چاپ نرسیده بوده است در دسترس طلاب نبوده است.

۳ الکلام الفید: تألیف استاد فرزانه و محقق مرحوم مدرس افغانی، این کتاب نیز به سبک دو کتاب گذشته شرحی عربی و مزجی بر کتاب صمدیه است و از بهترین شروح این کتاب به شمار می آید. ضمناً ایشان تعلیقه‌ای بر کتاب رساله و دیگر کتب جامع المقدمات دارند که در حاشیه جامع المقدمات به چاپ رسیده است.

۴ شرح الصمدية: این کتاب نیز به سبک سه کتاب قبل شرح مزجی به زبان عربی تألیف سید صادق شیرازی است.

شرح فارسی

۱ فوائد حجیة: تألیف استاد ابومعین حمید الدین حجت هاشمی خراسانی.

۲ شرح صمدیه: تألیف ابومهدی.

۳ شرح صمدیه: سید علی حسینی.

و شروح متعدد دیگر.

اما شرحی که پیش رو دارید، با این که نگارنده از بسیاری از شروح مذکور بهره برده است با عنوان فوائد نحویه شرح صمدیه دارای مزایایی است که ذیلاً به آن‌ها اشاره می شود:

۱ اعراب گذاری کامل متن. تمام متن کتاب، هم اعراب گذاری شده است و هم حرکات حروف معین شده است، مانند (أَحْسَنُ كَلِمَةٍ يُبْتَدَأُ بِهَا الْكَلَامُ وَ خَيْرُ خَيْرٍ يُخْتَصَّمُ بِهِ الْمَرَامُ حَمْدُكَ)

۲ شرح فارسی کتاب. به همراه ترجمه، که ابتدا هر بخش ترجمه، سپس شرح داده شده است.

۳ ذکر مرجع ضمیر. در تمام متن کتاب مراجع ضمیر به شکل بولد و کوچکتر از فونت متن مشخص شده است، مانند (وَالْفِعْلُ كَلِمَةٌ مَعْنَاهَا (كَلِمَةٌ) مُسْتَقْبَلٌ مُقْتَرَنٌ بِأَحَدِهَا (الْأَزْمَةُ الثَّلَاثَةُ) وَ يُخْتَصُّ (الْفِعْلُ).

۴ ذکر اشعار الفیه و غیر الفیه. در ضمن بحث، اشعار نحوی که عمدتاً از الفیه ابن مالک است برای

تسهیل در حفظ اشعار، به شکل موضوعی در پاورقی آورده شده است، البته از دیگر ارجوزه‌های نحوی مانند الکافیۃ الشافیۃ که الفیہ خلاصه‌ی آن است و هر دو از منظومات ابن مالک است و کتاب نار القرۃ فی شرح جوف الفراء تألیف ناصیف یازجی شاعر معاصر لبنانی، نیز استفاده شده است. اشعار الفیہ با عبارت (الفیہ) مشخص است. و اشعاری که عنوان الفیہ در مقابل آن‌ها نیست یا مربوط به کتاب نار القرۃ است یا الکافیۃ الشافیۃ و یا دیگر ارجوزه‌های نحوی. -

۵ فوائد نحوی: ذکر بیش از ۱۳۰ فائده‌ی نحوی در ضمن مباحث، مناسب با هر مبحث که برای خواننده، حتی برای مدرّسین کتاب، بسیار مفید است.

۶ ترکیب رخی کلمات: برخی از کلمات و جملات موجود در متن به دلیل اهمیت یا دشواری آن‌ها ترکیب شده است. به صورت فونت نازک، کوچک و اورب مشخص است مانند فَهَذِهِ (مبتدا) الْفَوَائِدُ (خبر) الصَّمَدِيَّةُ (صفت مبتدا) وَرُوْنُ نُونٌ (عطف بر نون) التَّأْكِيْدُ مُبَاشِرَةٌ (حال از نون التَّأْكِيْدُ).

۷ اعراب آیات: تمامی آیات که در این کتاب آمده است، در پاورقی ترکیب شده است. امید است این اثر، گامی در راستای تحف، اهداف حوزه، پیرامون رشد و ترقی سطح علمی طلاب به ویژه مباحث ادبی و نحوی که نیاز مبرر دانش‌پوهان در حوزه‌ی علوم اسلامی است، برداشته باشد.